

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ У СИСТЕМІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Катерина Нор

У статті розкриваються методологічні аспекти формування рефлексивної компетентності вчителів у системі післядипломної освіти. Автор визначає вихідні концептуальні положення педагогічної рефлексії та механізм її розвитку.

Ключові слова: компетенція, рефлексія, педагогічна рефлексія, рефлексивна компетентність.

ФОРМИРОВАНИЕ РЕФЛЕКСИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ В ПОСЛЕДИПЛОМНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Катерина Нор

В статье раскрываются методологические аспекты формирования рефлексивной компетентности учителей в системе последипломного образования. Автор определяет исходящие концептуальные положения педагогической рефлексии и механизм ее развития.

Ключевые слова: компетенция, профессиональная компетентность, рефлексия, педагогическая рефлексия, рефлексивная компетентность, рефлексивные умения.

THE FORMATION OF THE REFLEXIVE COMPETENCE OF TEACHERS IN THE SYSTEM OF POSTGRADUATE EDUCATION

Kateryna Nor

The article describes methodological aspects of formation of reflexive competence in the system of post-graduate education are described in the article. The author considers primary conceptual points of pedagogical reflection and the principles of its development.

Key words: competence, professional competence, reflection, pedagogical reflection, reflectional competence.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство розглядає спеціаліста не як людину, яка володіє вміннями та навичками в професійній сфері, але й як здібного ефективно діяти у складних, нестандартних ситуаціях, тобто компетентного. У цих умовах усе більшого обґрунтування набуває компетентнісний підхід. Важливість застосування компетентнісного підходу підкреслюється в концепції модернізації української освіти. Інтегруючим компонентом у структурі професійної компетентності вчителя виступає рефлексивна компетентність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання компетентнісного підходу в педагогіці досліджують М. Бібік, В. О. Болотов, О. І. Погун, Л. І. Парашенко, М. А. Холодна,

А. В. Хуторський, О. С. Орлов, О. Я. Са-вченко та інші.

Аналіз наукової педагогічної літератури з питань розвитку людини й професійної освіти педагога свідчить про актуальність проблеми формування рефлексивної компетентності. Рефлексія розглядається як спосіб осмислення існування і діяльності людини (О. С. Анісімов, С. Д. Максименко, В. О. Рибалко, Г. П. Щедровицький, С. Л. Рубінштейн). Завдяки рефлексії людина свідомо проектує, здійснює й аналізує індивідуальну та спільну діяльність (Н. Г. Алексєєв, В. П. Зінченко, І. С. Ладенко, Н. Г. Нічкало, І. М. Семенов, В. А. Семиченко, С. Ю. Степанов). Досліджено ряд рефлексивних процесів у контексті готовності фахівця до творчої

самореалізації, подальшого самовдосконалення (Ю. М. Кулюткін, С. О. Сисосва, М. М. Солдатенко, Г. С. Сухобська); актуальне питання про формування рефлексивної компетентності у вчителя (В. І. Бондар, М. І. Рожков, В. О. Сластьонін, О. Я. Савченко). Проте слід відмітити, що проблема формування рефлексивної компетентності вчителів у системі післядипломної педагогічної освіти висвітлена недостатньо.

Мета статті: визначити методологічні засади формування рефлексивної компетентності вчителів у системі післядипломної освіти.

Виклад основного матеріалу. Компетентнісний підхід виражається у формуванні компетентного спеціаліста в будь-якій професійній діяльності. У теперішній час проблема визначення професійної компетентності вчителя є об'єктом дослідження психологів, педагогів, спеціалістів-практиків. А. О. Деркач визначає професійну компетентність як здібність людини вирішувати певне коло професійних завдань [1].

Сьогодні професійна компетентність в умовах особистісно орієнтованого навчання – це не тільки володіння знаннями, уміннями та досвідом із предмета, але й уміннями сформувати внутрішню мотивацію пізнавальної діяльності, чітко, логічно викласти свої думки, організувати навчальне співробітництво, знайти шляхи оптимального спілкування, уміти розкрити творчий потенціал, розвивати мислення учнів, формувати рефлексію.

Сутність рефлексії виражається в здатності людини відчувати, переживати, аналізувати й усвідомлювати аспекти власного «Я». На думку С. Ю. Степанова, рефлексія – це процес перебудови стереотипного досвіду, внутрішні умови виходу в інноваційну (народження нових ідей, побудова нового досвіду) практику [10]. О. Л. Кононко вважає, що рефлексія –

це «здатність зростаючої особистості усвідомлювати свої особливості і те, вони сприймаються іншими, а також будувати свою поведінку з урахуванням можливих реакцій інших (у першу чергу, авторитетних). Однак, «не всі люди які реалізують звернення людини до самої себе, будуть рефлексивними, лише ті, що спрямовані на виявлення людиною засад власних вчинків, а особливостей їх прояву» [2, с. 10].

Сучасна психологічна наука насичена поняттями рефлексивний підхід, рефлексивне управління, рефлексивні ігри тощо. Постановка завдань розвитку рефлексивного мислення в різних освітніх програмах надає цьому поняттю ціннісний характер. Проте в науковій літературі немає однозначного підходу до визначення самого поняття «рефлексія». Аналіз дослідницької праці із психології рефлексії дає можливість виділити ряд найбільш важливих аспектів в її сучасному розумінні [4; 7; 8; 10].

У своєму теоретично-концептуальному розумінні рефлексія виступає як форма активної переосмислення людиною того іншого змісту індивідуальної свідомості, діяльності, спілкування.

У широкому практичному сенсі рефлексія розглядається як здібність людини до самоаналізу, осмислення переосмислення своїх предметів соціальних відношень із навколишнім світом та представляє собою необхідну складову частину розвитку інтелекту.

Рефлексія близько співвідноситься із самоусвідомленням особистості розглядається як процес самопізнання суб'єкта, спрямований на розкриття внутрішньої будови і змісту духовного світу, побудову цілісного образу свого «Я» [6, с. 19].

Отже, рефлексія – це активне цілеспрямоване усвідомлення особистістю власних характеристик

...терміанти конкретної поведінки. ...дною точкою рефлексії найчастіше ...виступає суперечливість уявлень ...дивіда про самого себе, свою реальну ...ведінку (яка не завжди відповідає цим ...уявленням) та думок про нього інших, ...певним чином впливають на життя. Рефлексія за своєю природою – це ...слідницький процес, звертаючий ...відомість індивіда на самого себе. Рефлектуючи, людина займає по ...рошенню до себе позицію ...слідника, який вступає у внутрішній ...алог із собою як із особистістю, ...партнером по спілкуванню або ...суб'єктом будь-якої діяльності. Рефлексивними операціями виступають ...ференціація, зіставлення, інтерпре- ...ція, інтеграція та реконструкція ...різних підструктур «Я». Результатами рефлексії є новий образ «Я» (або його ...компоненти), на основі якого ...відбуваються саморегуляція, корекція ...дій.

Професійна рефлексія – це співвіднесення себе, можливостей свого «Я» з тим, що вимагає обрана професія, у тому числі з існуючими про неї уявленнями. Ці уявлення розвиваються. Вони допомагають людині сформулювати отримані результати, передбачити цілі подальшої роботи, скоректувати свій професійний шлях. Сутність рефлексивної компетентності суб'єкта визначається як «володіння тими чи іншими знаннями і вміннями, адекватними діяльності, яка здійснюється» [11, с. 266 – 271].

На жаль, сучасні освітні стандарти значною мірою націлюють на отримання майбутніми спеціалістами знань, ніж на формування його професійно значущих особистісних характеристик. Між тим, у сучасних дослідженнях із психології, педагогіки рекомендується переходити до нових освітніх і виховних технологій, а саме до особистісно орієнтованого навчання і виховання.

У світлі цього підходу важливе

значення для підготовки спеціаліста будь-якого профілю має розвиток в нього професійної рефлексії як якості особистості, мислення й умови, необхідної для його творчої самореалізації і досягнення високого рівня професійної майстерності.

У ряді досліджень вивчається процес становлення і формування професійної рефлексії педагогів. Робота А. П. Гурєєва присвячена формуванню рефлексії професійної діяльності педагогів, А. М. Максимов приділяє увагу формуванню рефлексивної компетентності майбутнього педагога фізичної культури. Н. Б. Крашенінікова описує процес розвитку педагогічної рефлексії під час підготовки майбутнього вчителя. Ю. В. Кушеверська розглядає особливості формування рефлексивної компетентності студентів в освітньому процесі педагогічного коледжу. А. М. Веремчук досліджує розвиток професійної рефлексії майбутнього вчителя іноземної мови. Дослідження даних авторів підтверджують положення про те, що в освітньому процесі рефлексія є одним із основних компонентів діяльності, а рефлексивна компетентність виступає як необхідна складова професійної педагогічної діяльності.

Ряд авторів розглядають педагогічну рефлексію як особливий вид здібностей. Наприклад, А. К. Маркова під педагогічною рефлексією розуміє «здібність учителя подумки уявляти себе картину ситуації, яка склалася в учня, і на цій основі уточнювати уявлення про себе ..., це обернення свідомості вчителя на самого себе, врахування уявлень учнів про його діяльність і уявлення учнів про те, як учитель розуміє діяльність учня» [8, с. 26].

Рефлексивна компетентність виступає способом усвідомленого існування діяльності педагога на основі осмислення педагогічної реальності та

визначення перспективних напрямів розвитку педагогічної практики. У науковій літературі немає єдиного тлумачення поняття «рефлексивна компетентність учителя»: вона розглядається як здібність дивитися на себе і свою діяльність як би очима учнів (В. О. Сластьонін); як здібність звертати самосвідомість на орієнтовану основу власних дій щодо побудови спільної навчальної діяльності (Б. О. Дробішевський); як цілісна, інтегративна характеристика власного образу «Я», образу інших людей, аналіз усієї ситуації взаємодії (Т. В. Білозерцева); як уміння усвідомлювати рівень своєї діяльності, аналізувати і бачити причини недоліків у своїй роботі, використовувати засоби і методи свого професійного самовдосконалення (Н. С. Оніщенко).

Рефлексивна компетентність для вчителя – це вдумливе і відповідальне ставлення вчителя професіонала до своєї роботи, яке засноване на постійному осмисленні своєї діяльності та її результатів в інтересах інших людей.

Рефлексивно мислити для вчителя – співвідносити свою професійну дію з учнем, на якого вона спрямована, з позиції оцінки її ефективності для особистісного та інтелектуального розвитку учня.

Рефлексія такого роду, коли у свідомості відображається не тільки своя дія, але й інша людина, на яку ця дія спрямована, вимагає особливої особистісної позиції вчителя. Ця позиція заснована на професійно-особистісній центрації вчителя на учневі, коли на першому місці для вчителя є права, інтереси і сама індивідуальність кожного учня [3].

По відношенню до власної діяльності педагогічна рефлексія характеризується осмисленням власного педагогічного досвіду, виробленням критеріїв успішності своєї педагогічної діяльності, аналізом змін, які

відбуваються в сучасній освіті.

По відношенню до змісту освіти рефлексія проявляється в плануванні та конструюванні освітнього процесу, виборі стратегій і методів організації, корекції цілей і способів освітньої діяльності.

По відношенню до учня вона виявляється в умінні налагоджувати адекватний зворотний зв'язок у системі «учитель – учень», у вмінні озброювати учнів методами рефлексії власної діяльності, здібності оцінювати успішність своєї діяльності з позиції учня.

Рефлексивні якості свідомості дорослої людини є необхідним компонентом її свідомої життєдіяльності, а рівень рефлексивності впливає на ефективність її діяльності, у тому числі професійної. Професійна діяльність педагога – це свого роду метадіяльність, заснована на суб'єкт-суб'єктній взаємодії.

І. В. Ульянич на основі аналізу праць А. О. Бизяєвої, А. О. Деркача пропонує таку структуру рефлексивної компетентності:

- знання про рольові функції й позиціональну організацію колективної взаємодії (кооперативний тип рефлексії);
- уявлення про внутрішній світ іншої людини, психологічних детермінантах її активності й відносин (комунікативний тип рефлексії);
- уявлення про свої вчинки й відносини, образ власного «Я» як індивідуальності (особистісний тип рефлексії);
- знання про об'єкти й способи взаємодії з ними, здатність інтроспективно переглядати й відслідковувати хід своєї інтелектуальної діяльності (інтелектуальний тип рефлексії) [12, с. 49].

З метою виявлення в учителів рівня розвитку рефлексивних умінь

особистісних і комунікативних на етапі післявузівської освіти нами була проведена діагностика рефлексивної компетентності вчителів, стаж яких склав від 1 року до 10. Дослідження проводилося серед учителів, які були поділені на групи, залежно від стажу роботи (до 3-х років, 3 – 6 років, більше 6 років). Для діагностики особливостей особистісної і комунікативної рефлексивної компетентності ми використовували самохарактеристики і твори вчителів «Я – очима інших», а також метод особистісних конструктів Дж. Келлі. У ході аналізу даних ми виявили, що найбільш самокритичними є вчителі, стаж яких до 6 років, найменш – учителі, стаж яких більше 6 років. Найбільш низька адекватність комунікативної рефлексії характерна для молодих учителів (стаж менше 3 років). З ростом педагогічного стажу зменшується різноманітність і частота рефлексивних дій, які використовують учителі, що свідчить про зниження потреби вчителів у здійсненні педагогічної рефлексії. Аналіз даних показав, що тільки 18 % учителів зі стажем більше 6 років характеризуються конструктивною рефлексією. Усе це показує, що рефлексивною компетентністю володіють не всі вчителі й мають низький її рівень. Дані факти не задовольняють запитам педагогічної діяльності та спілкування і є підставою для цілеспрямованого розвитку рефлексивної компетентності в учителів у системі післядипломної освіти. Аналіз якості професійної й особистісної підготовки спеціалістів системи освіти дозволяє нам зробити наступні загальні висновки і рекомендації:

1. Цілеспрямована й систематична робота з формування і розвитку рефлексивної компетентності вчителя на всіх рівнях системи безперервної освіти сприяє покращенню якості знань, умінь, навичок спеціалістів, підвищенню їх потреби в самоосвіті,

самовдосконаленні та розвиває творчу активність.

2. Починати роботу з формування і розвитку рефлексивної компетентності необхідно ще в системі довузівського навчання, а потім продовжувати на етапах вузівської і післявузівської освіти.

3. Вивчення і розвиток рефлексивної компетентності проводити цілісно й систематично в системі післядипломної освіти.

Оскільки рефлексія розглядається як механізм (фактор, засіб) розвитку професійної свідомості педагога, то формування рефлексивної компетентності в педагога є одним із пріоритетних завдань діяльності спеціалістів післядипломної педагогічної освіти.

Порівняння вітчизняних і зарубіжних підходів до розвитку рефлексії дозволило виділити два напрями. З одного боку, це прихильники підготовки майбутніх учителів до здійснення рефлексії на етапі вузівського навчання; з іншого – дослідники, які вважають, що розвивати рефлексивні вміння необхідно в процесі професійної діяльності вчителя [6. с. 17]. Ми також вважаємо, що для розвитку рефлексивної компетентності необхідний власний досвід професійної педагогічної діяльності вчителя.

Стратегічним завданням підвищення кваліфікації вчителів ми вважаємо розвиток особистісної і предметної рефлексії. Особистісна рефлексія пов'язана з розвитком самосвідомості, творчої самоактуалізації, відкритістю в спілкуванні, відмові від стереотипів. Іншою складовою предметної рефлексії виступає педагогічна діагностика: уміння оцінювати стан навчального і методичного аспектів педагогічного процесу й випрацьовувати корегуючі програми.

У формуванні рефлексивної компетентності в післядипломній освіті

ми використовуємо методи, які стимулюють рефлексивне мислення: групові дискусії, ділові ігри, інтерактивні методи, рефлексивні тренінги, вправи, які допомагають звільнитися від рамок традиційного мислення (техніки критичного і творчого мислення). Технологія «портфоліо» дозволяє проаналізувати інформацію, яку отримали на курсах підвищення кваліфікації. «Портфоліо» дозволяє рефлексивно осмислити власні компетенції, свої досягнення, проблеми, планувати свою роботу і життєдіяльність. У викладанні широко використовуються відеотехніка, комп'ютерні презентації, художні засоби (притчі, вірші, музика, живопис).

Висновки. Перспективи підви-

щення кваліфікації вчителів концептуально пов'язані з модернізацією української освіти, включенням післядипломної освіти в Болонський процес, упровадженням компетентнісного підходу, розвитком рефлексивного навчання вчителів. Рефлексивна компетентність виступає способом усвідомленого існування діяльності вчителя на основі розуміння педагогічної реальності. Тому проблема формування в учителів рефлексивної компетентності в системі післядипломної освіти є актуальною. Необхідно розробити особистісно орієнтовану модель формування рефлексивної компетентності вчителів у системі безперервної освіти.

Література

1. Акмеология : учебник / Под общ. ред. А. А. Деркача. – М. : РАГС, 2002. – 650 с.
2. Бабаян Ю. О. Формування у молодших школярів мотивації досягнення через розвиток рефлексивного оцінювання : методичний посібник / Юлія Олександрівна Бабаян. – Миколаїв : Ілліон. – 60 с.
3. Бизяева А. А. Психология думающего учителя : педагогическая рефлексия : монография / Анна Александровна Бизяева. – Псков : ПГПИ им. С. М. Кирова, 2004. – 216 с.
4. Веремчук А. М. Развитие профессиональной рефлексии будущего учителя иностранного языка : дис... канд. псих. наук : 19.00.07 / Веремчук Анна Николаевна. – К., 2009 – 160 с.
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : колективна монографія / За загальною редакцією О. В. Овчарук. – Київ : К.І.С., 2004. – 112 с.
6. Карнелович М. М. Рефлексия учителей на этапе послевузовского образования : методическое пособие / Марина Михайловна Карнелович. – Гродно: ГрГУ, 2009 – 68 с.
7. Кулюткин Ю. Н. Мышление учителя : личностные механизмы и понятийный аппарат / Ювеналий Николаевич Кулюткин, Галина Николаевна Сухобская. – М. : Педагогика, 1990 – 104 с.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996 – 375 с.
9. Найденов М. И. Групповая рефлексия в решении творческих задач при различной степени готовности к интеллектуальному труду : дис... канд. психол. наук / Михаил Иванович Найденов. – Киев, 1989. – 239 с.
10. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
11. Степанов С. Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности / С. Ю. Степанов // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 35